

אין דבר שלם יותר - מלב שבור

"עבדים היינו"

לפני שנים ראיתי קריקטורה נאה. נסיך עומד בפני אילן יוחסין המצוייר בקיר בארמונו. בציור - שמותיהם ותמונותיהם של אבותיו ואבות אבותיו בשושלת המלכותית. בראש התמונה - ראשוני השושלת: נסיך וצפרדע. קריקטורה זאת הזכירה לי את איפיונה היסודי והמופלא של התודעה ההיסטורית היהודית. בנוהג שבעולם, נוטה האדם לפאר את שורשיו, להלבישם הדר ואצילות. שורשינו, לעומת זאת בחויית העבדות. כאילו פרשת שמות באה ללמדנו, שכעם הנבחר חייבים אנו להיות בני העבדים ולא בני המשעבדים.

למחוק את חרפת השעבוד

תודעת העבדות נוכחת במקרא כולו. בעשרת הדברות, המבוא לכל התורה כולה, שומעים אנו את קולו של הקב"ה: "אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים" (שמות כ, ב). בעקבות כך, בפרשת משפטים, מוגבלות החזקת עבדים והזכות לגופם, ובספר דברים (לג טז-יז) מצווה התורה לתת מקלט לעבד הבורח אלינו מחו"ל: "לֹא תִסְגִּיר עֶבֶד... אֲשֶׁר יִנָּצֵל אֵלֶיךָ מֵעֵם אֲדָנָיו. עִמָּךְ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר... לֹא תוֹנְנוּ". אין בתורה ביטול מוחלט של העבדות, אך בתוך ההתפשרות עם המציאות, מובלעת הדרישה האוטופית לשחרור המוחלט. למרות התקדמות האנושות, עידן אוטופי זה לא הגיע. עדיין קיימת בעולם עבדות, שלפעמים מכוסה במעטה חוקי דק. עולמנו הוא עדיין עולם של עבדות: גברים במכרות ובשדות, עבדות ילדים במפעלים ואף במלחמות, ועדיין מוכתמת חברתנו בחרפה האיומה של מכירת נשים לזנות!

בין מרקס ל"רב האדום"

אחד היסודות המרכזיים בהגותו של קרל מרקס הוא הרעיון שהאידיאות מסוות אינטרסים. האינטרסים קובעים את האמונות והדעות. גישה זאת, נראית לי מופרכת מיסודה. המציאות על ממדיה הכלכליים, החברתיים והפוליטיים שואלת שאלות ומציבה אתגרים בפני הרוח האנושית. הרוח האנושית, היא הנותנת את התשובות. לפעמים נכנע האדם ללחצים ולאינטרסים, לפעמים הוא עומד כנגדם. יש לרוח כוח לעמוד כנגד כל האינטרסים. תולדות עם ישראל בגלות, ועצם הישרדותו, מהווים הוכחה לאפשרות ההליכה כנגד זרם האינטרסים. ואכן, חייב האדם לשאוף לתיקון החברה ולזקוף את הכפופים, בשם הרוח והמוסר. מי שביטא

תודעה זאת, היה אחד הסוציאליסטים הגרמניים הראשונים, אשר הכניס את אֶנְגֵלְס תחת כפני הסוציאליזם, והשפיע השפעה מכרעת על קרל מרקס. כוונתי למי שכונה על ידי עמיתיו, לא תמיד באהבה, "הרב האדום" או "רבי משה": משה הָס. האדם, שחלם על תיקון העולם, ובספרו 'רומי וירושלים' בישר את תחייתו של העם היהודי. כנגד מרקס לימד הס את חשיבותה של הרוח.

דרכו של הָס ודרכו של מרקס היו מנוגדים. משה הס האמין בתיקון החברה המבוסס על האידיאל והחופש. מארכס דחה דרך זאת והאמין שעל הסוציאליזם להיות מדעי ולא אוטופי.

תיקון העולם יתממש בהכרח היסטורי, מעין "בין אם תרצו, בין אם לא תרצו, אין זו אגדה". הקומוניזם הלך בכיוונו של מרקס. זאת הייתה טרגדיה לעולם כולו, הנעוצה, לדעתי, בקשר שנוצר בין הסוציאליזם לבין המטריאליזם, בין המאבק לתיקון החברה לבין המלחמה האנטי-דתית האלימה. בשם המטריאליזם נדחתה לא רק האמונה הדתית, אלא גם הסוציאליזם האידיאליסטי.

המפלצת המרקסיסטית קיבלה מראה נורא. כבחזון דניאל, ראש המפלצת היה לכאורה מזהב של אידיאליזם, זרועותיה – מכסף היצירה, בטנה וירכיה – מנחושת העבודה, שוקיה – ברזל של רודנות. אך רגליה - חרס. עמודי מסך הברזל היו עמודי חרס. אבן הפילה את רגלי החרס, והמפלצת קרסה והתמוטטה. הקומוניזם קרס אך בקריסתו נפל והפיל את כל האידיאלים ואת כל האידיאולוגיות. ההשגחה הענישה את הקומוניזם המדעי, והוכיחה שהיה זה משטר כלכלי מושחת ובלתי יעיל. לדאבוננו קריסה זאת הייתה בעלת השלכות קשות על תרבות דורנו. עם קריסת המפלצת המרקסיסטית קמו לתחייה מפלצות רדומות, מפלצות הקפיטליזם והאגואיזם על כל צורותיו. במסווה של ליברליזם מוכרים לנו עכשיו את האידיאל המוזר לפיו דווקא הדאגה של האדם לכדאיות הפרטית שלו תקדם את העולם. וכל מי שמדבר היום על צדק חברתי, מואשם בדון-קישוטיות ואוטופיזם בלתי מציאותיים. באופן פרדוכסלי יש לומר שהמצווה הדתית והאנושית הגדולה ביותר העומדת בפנינו היא דווקא להיות דון קישוט, ואוטופיסט. זוהי מורשתו האבודה של "רבי" משה הס.

החזון חברתי הוא במהותו, דווקא אוטופי ונבואי. החזון חברתי לא יקום "לא על הֶלֶחֶם לְבָדוּ", כי אם "עַל כָּל מוֹצָא פִּי ה' יִחְיֶה הָאָדָם" (דברים ח, ג). והנה מלמדת אותנו פרשת שמות, שכדי שנהיה נשאים של בשורת החופש, חייבים היו אבותינו לעבור את כור הברזל של העבדות בארץ מצרים. "עבדים היינו" כדי שְׁלָמָד ונִלְמָד את מהותו של החופש, את ערכיו של המוסר, כדי שגם העבדים השחורים ישמעו את הקול המגיע אלינו משעבוד מצרים: "שְׁלַח אֶת עַמִּי" (שמות ז, טז).

בבית עבדים

תולדותיו של עם ישראל מתפתחות על רקע תרבויות התקופה ובעימות איתן. וזאת, כאילו הייתה חייבת ההיסטוריה להראות את המהפכה הרוחנית אשר נולדה בעקבות האבות, בקונטרסט אל האפשרויות האחרות. ראינו בספר בראשית את התרבויות הראשונות: דור המבול, דור הפלגה הבונה את מגדל בבל, וסדום. מעבר להן, בולטת ציביליזציה גדולה: מצרים. בעימות עם מצרים, בבית העבדים, ייולד העם היהודי.

בפרשת שמות למדנו אכן, שקיימת מעין מזיגה מסתורית בין המחשבה היהודית לבין ההיסטוריה היהודית. הקיום היהודי חייב לקרוא תגר להיסטוריה הרגילה של העמים. אבותינו האמינו שבמדינת ישראל נוכל לחיות חיים "נורמליים", להתבולל לא כיחידים אלא כלאום. והנה להפתעתנו, אנו הבנים והנכדים, מגלים שנתקיימו בנו דברי יחזקאל (כ, לב): "וְהָעֵלָה עַל רוֹחְכֶם הִיוּ לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲרָצוֹת". נראה לי ששוב מהווה עם ישראל, עתה במדינתו, מעבדה קיומית ומחשבתית מיוחדת במינה, זירת מאבק הרוח כנגד המציאות הכלכלית והפוליטית. מאבק נגד הפטרודולרים והגושים הפוליטיים, נגד הצביעות הדיפלומטית ונגד השחתת החוק הבינלאומי. כאשר בכל הצבעה באו"ם על העניינים הישראליים, רק ארבע קולות יהיו בעדינו, מהווה הקיום היהודי אתגר לעולם הפועל לפי חוקי הגרביטציה של האגואיזם האישי והציבורי. מתקיימת בימים ההם – בבית העבדים, ובזמן הזה – במדינתנו הדואבת, אמרתו הפרדוקסליות של אחד מענקי החסידות, ר' שמחה בונם מפשיסחה, שעל פי המסורת שבידנו, לימד אותנו ש"אין דבר שלם יותר - מלב נשבר". הלב השבור הוא המבין נכונה את העולם, והוא בית היוצר למוסר ולמחשבה.